

KONINGIN EMMA EN ROTTERDAM*

DOOR A. M. VAN DER WOEL

De reden om bij dit onderwerp stil te staan is de herdenking van de beëdiging van koningin Emma als regentes voor haar minderjarige dochter, koningin Wilhelmina, op 8 december 1890. Wat waren ze in Rotterdam net als in de rest van het land verbaasd geweest toen de zestigjarige koning-weduwnaar Willem III op 1 oktober 1878 zijn verloving met een twintigjarige prinses bekend maakte¹). De meningen waren verdeeld, maar in het algemeen stond men niet onwelwillend tegenover het voorgenomen huwelijk. De meeste leden van de Staten-Generaal waren tenminste opgelucht dat de verloofde in ieder geval degelijk van adel was. De koning had zich immers ook met dames ingelaten als de operazangeres Eleonore d'Ambre, wier adel slechts op het toneel een schijn van echtheid had gehad, maar die na haar spraakmakende verheffing in de adelstand als 'une comtesse de contrabande' werd beschouwd²).

Prinses Emma was de dochter van Georg Viktor vorst van Waldeck-Pyrmont, een onbetekenend Duits vorstendommetje, en van prinses Helene van Nassau. De laatste had met haar bejaarde schoonzoon een gemeenschappelijke voorouder³). Het huwelijk leek de gril van een onberekenbare koning, maar was dit in feite niet. Hij en zijn broer prins Hendrik, beiden op leeftijd gekomen en weduwnaar, hadden zich bezorgd gerealiseerd dat het voortbestaan van het Huis Oranje-Nassau niet voldoende gegarandeerd was. Hendrik was kinderloos en de vermoedelijke troonopvolger, prins Willem, die inmiddels al tegen de veertig liep, was nog steeds ongehuwd. Dat was ook het geval met zijn jongere broer Alexander, een kwijnende lelie, waarvan terecht weinig werd verwacht.

Er was dus koninklijk nageslacht nodig en liefst van mannelijke kunne. Een huwelijk met mademoiselle d'Ambre zou moeilijk de goedkeuring van de Staten-Generaal kunnen krijgen en daarom had de koning in het diepste geheim een aanzoek aan zijn nicht gedaan, Elisabeth prinses van Saksen-Weimar. Zij was de dochter van zijn in Nederland nog altijd populaire zuster Sophie en van Karl Alexander groothertog van Saksen-Weimar. De familie had dit aanzoek in beraad gehouden, omdat men er niets voor voelde.

Fijntjes werd de huwelijkspretendent, die men toch ook niet voor het hoofd wilde stoten, geattendeerd op de vorst van Waldeck-Pyrmont met zijn minstens twee huwbare dochters⁴). De jeugdige Emma bleek bereid met de koning-weduwnaar in het huwelijk te treden. Een stap die zij als een goddelijke roeping zag, een opvatting die waarschijnlijk heeft bijgedragen tot het succes van de echtverbintenis. Inderdaad is de ongebruikelijke stap van Willem III, die zowel in staats- als in familieaangelegenheden een ongelukkige greep had, een goede geweest. Koningin Emma betekende niet minder dan het geluk van zijn oude dag en het voortbestaan van de dynastie, al ging de opvolging dan ook - en overigens zonder veel problemen - over op de vrouwelijke tak. Nog tijdens het leven van de koning stierven zijn twee zonen, respectievelijk op 38- en 32-jarige leeftijd; ook een oom⁵) en de genoemde broeder, prins Hendrik, stierven kinderloos.

Had men, zo kan men zich afvragen, in Nederland niet zo ongeveer genoeg van het koningschap? Dat viel mee, want hoewel de autocratische vorst, die zich maar moeilijk neerlegde bij de beperkingen van de constitutionele monarchie, in regeringskringen populair was, was het volk zeker niet overwegend republikeins. De Oranjeliefde was bij een deel van de bevolking waarschijnlijk verminderd, maar veel minder dramatisch dan men op grond van morele bezwaren tegen de leefwijze van de koning heeft aangenomen. In behoudende kringen was de Oranje-appreciatie veel meer gebonden aan het geïdealiseerde dan aan het echte beeld van de koning. De zeer conservatieve Rotterdamsche Courant getuigde daarvan in een hooggestemd artikel bij 's konings zeventigste verjaardag: 'De historie van Zijn bijna veertigjarig Koningschap wordt door den glans der innigste liefde en der meest onverdeelde toewijding aan Zijn volk bestraald.'... 'Buigen wij ons alzoo in gedachten, door dankbaarheid gedreven, ten teeken van eerbied, diep voor den Koning, wij hebben den Mensch in den Koning hartelijk lief. De Engel der liefdadigheid is zijn levensengel gebleken, en daardoor kon hij zijn, en nog steeds meer worden, een Redder en Helper in nood voor duizenden Zijner onderdanen'⁶).

Hier valt op dat de liefdadigheid als een bij uitstek koninklijke deugd wordt geroemd. Daar staan wij tegenwoordig niet zo bij stil, maar ook uit Emma's leven blijkt dat 'weldadigheid' toen nog onverbrekkelijk met echt vorstelijk optreden in verband werd gebracht. Willem III, die jaarlijks vaste bedragen voor goede doelen beschikbaar stelde, was liefdadigheid toch veel minder een tweede

natuur dan dit bij koningin Emma het geval was. Ooit was de verlovning tussen beiden bijna afgesprongen toen de koning hoorde dat prinses Emma zich met dames, onder wie van mindere stand, in het miniatuurvorstendom bezighield met het naaien van kleren voor behoeftige kinderen. Die omgang en dat werk druisten in tegen de hoogheid van het koningschap, waarvan Willem III ondanks zichzelf nogal overdreven opvattingen had. Opvattingen die door Emma echter serieus werden genomen en daarom had zij zich gehaast - meer uit tact dan uit overtuiging misschien - haar gedrag onmiddellijk aan te passen⁷).

Ondanks het al-te-menselijke van deze koning bleek tijdens de debatten in de Tweede Kamer over de erfopvolging, dat men de monarchie in Nederland vooral gebonden zag aan het Huis Oranje-Nassau. De neiging om een verre bloedverwant uit het buitenland te laten komen om die hier met koninklijke waardigheid te bekleden was gering. Door het afsterven in korte tijd van alle mannelijke troonopvolgers, de laatste, prins Alexander, in 1884, werd de voortzetting van de monarchie toch afhankelijk van het tweede huwelijk van de koning. Wilhelmina, het enig kind dat uit dit huwelijk is geboren, en ook Emma's kleindochter Juliana zijn lang de enige schakels geweest die de voorbije geslachten van een bijna uitgestorven Huis Oranje-Nassau met die van de toekomst verbonden. Ruim vijftig jaar is de dynastie door de dunne draad van telkens één vrouwenleven in stand gebleven.

Het huwelijk van Willem en Emma werd in voor een Nederlandse koning bescheiden ambiance gesloten in de slotkapel van Arolsen op 7 januari 1879. Toen het koninklijk paar enige dagen later per trein naar Nederland kwam moesten de officiële feestelijke ontvangsten al gauw worden uitgesteld door een sterfgeval in de familie. Op 13 januari stierf prins Hendrik, de broer van de koning, bijgenaamd 'de Zeevaarder'. Hij zou nog wel samen met Willem III en hun beider jonge echtgenoten in Amsterdam officieel zijn ontvangen. Voor koningin Emma geen leuk begin. In Rotterdam waren de kranten die dagen met rouwranden omgeven. Prins Hendrik, die beschermheer was van de Koninklijke Yacht Club en van het Korps Koninklijke Scherpschutters, was hier erg gezien geweest. De uitgestelde plechtige ontvangsten in Amsterdam en Den Haag vonden in april plaats. Op de 30ste waren er ook Rotterdammers bij de plechtigheden betrokken, en niet de eersten de besten. Het Korps Koninklijke Scherpschutters, een in 1867 opgericht keurkorps van vrijwillige schutters, had als erewacht dienst

mogen doen bij het Koninklijk Paleis aan het Noordeinde⁹). Het eerste contact van koningin Emma met vertegenwoordigers uit de Maasstad had zó iets militair. Het militaire element zou in de jaren vóór de eeuwwisseling aanwezig blijven bij alle ontmoetingen die Emma met Rotterdam zou hebben. Al was het maar in de vorm van erewachten die bij officiële bezoeken nooit ontbraken.

In deze speurtocht naar de relatie met Emma wil ik nu een contact naar voren brengen dat misschien iets te veel naar Rotterdam is toegebogen. Het is in Rotterdam met zijn Erasmus niet een geheel onbekende aanpak. Het gaat om de bekende predikant dr. C.E. van Koetsveld, die, hoewel geen levenslange Rotterdammer, er wel geboren en getogen is. Na het aflopen van het Erasmiaans Gymnasium ging hij in Leiden studeren, kwam nog vaak voor familiebezoek in Rotterdam maar heeft er niet meer gewoond. Zijn eerste gemeente als Nederlands Hervormd predikant was Westmaas, gelegen in de Hoekschewaard. Een standplaats die hem als letterkundige een zekere vermaardheid zou bezorgen door zijn 'Schetsen uit de Pastorie van Mastland'. Aan deze generatiegenoot van de toen, behalve door de Tachtigers, nog altijd hoogvereerde Nicolaas Beets, was als bejaarde, maar nog actieve Haagse dominee de eer te beurt gevallen kort na diens verloving door koning Willem III tot hofprediker te worden benoemd⁹). Hij kreeg een kamer op Het Loo en alle kans om zich een indruk te vormen van het 'jonge paar'. Van Koetsveld heeft zich zeer positief uitgelaten over de koningin en over het huiselijk geluk dat zij de koning schonk. Tijdens enige kerstfeestvieringen trof hij daar een sfeer aan van 'huiselijkheid en hartelijkheid'. Hij zag wel dat dit alles het werk was van koningin Emma. Bij zo'n gelegenheid had de koning, 'kinderlijk vrolijk', zijn hofprediker ingefluisterd: 'Zij is een engel'¹⁰).

Toen kort na de doop van prinses Wilhelmina op 12 oktober 1880 onder invloed van Emma een Franse meer orthodoxe predikant vaker dan Van Koetsveld op het hof gevraagd werd verkoelde de verhouding wat, maar niet blijvend. In 1886 werd hij tot zijn vreugde weer uitgenodigd voor de kerstviering op Het Loo. Dit had misschien te maken met de doleantie, waarvan de koningin niet veel moest hebben¹¹). Prinses Wilhelmina deed haar eerste kerkgang bij Van Koetsveld, maar het onderwijs in de Bijbelse geschiedenis wenste de koningin zelf te geven. Speciaal voor de godsdienstige opvoeding van Wilhelmina schreef hij toen 'De Kinderen in den Bijbel' en 'De vrouw in den Bijbel'. Toen de koning ernstig

ziek werd vermeldde Van Koetsveld met grote waardering de trouwe zorgen van de koningin. Zijn oordeel was, dat hij zelden of nooit zulk een vrouw onder de hogere stand had gezien en '...ook innig vroom'¹²).

Uit de periode van Emma als koningin-gemalin noem ik ten aanzien van ons onderwerp nog twee belangrijke feiten. Eerst de opgewekte feestviering op 19 februari 1887 bij de zeventigste verjaardag van de koning. De 'Rotterdamsche Courant', 'plus royaliste que le roi', kwam met een op oranje papier gedrukt feestnummer uit. Over Willem III werd daarin, zoals we hierboven zagen, veel vleiends gezegd. Van koningin Emma werd als belangrijkste verdienste gememoreerd, dat zij 'reeds in vollen nadruk een Nederlandsche geworden' was. In ieder geval had Emma dit vanaf het begin met kracht nagestreefd. Reeds in Arolsen had zij lessen in het Nederlands gevolgd en zij verstond de taal al vrij goed toen zij naar Nederland kwam. Zij eiste vanaf het begin dat er aan het hof Nederlands zou worden gesproken. Zo toonde zij begrip voor de nationalistische tendenties van haar tijd. Een tijd die vorstenadel niet meer toestond een alleen internationaal georiënteerde clan te vormen, die zich van de nationale cultuur niets aantrok.

Koningsdag 1887 zou nooit zo uitbundig gevierd zijn als Emma niet gekomen was om de dynastie door de uit haar geboren dochter weer perspectief te bieden. Maar in de uitbundigheid klonken ook valse klanken mee. Dat waren de geluiden die voortkwamen uit de botsing met groeperingen die niet langer kritiekloos de overgeleverde waarden van God, Nederland en Oranje wensten te aanvaarden. De opkomende beweging van het socialisme maakte emoties pro en contra los, die door de gevestigde machten als bedreigend werden ervaren. Betogingen en rellen bleven niet uit en op 26 juni 1886 escaleerden die in Amsterdam tot het bloedige Palingoproer, dat berucht is geworden om de ongekende gewelddadigheid, waarmee het werd neergeslagen. Revolutionaire voormannen als Domela Nieuwenhuis predikten de oorlog tegen Kapitaal, Koningshuis en Kerk, waardoor vooral in de stedelijke samenlevingen de tegenstellingen werden aangescherpt. Na de veroordeling van Domela wegens majesteitsschennis liep overal de spanning weer hoog op. De 'Oranjefurie' die op 's konings zeventigste verjaardag over het land was gegaan kreeg in Rotterdam een vervolg na Domela's gratiëring¹³). Toen hij daarna in het 'Volkskoffiehuis' aan de Binnenrotte zijn aanhangers wilde toespreken waren er veel meer tegenstanders dan medestanders op de been. Deze hadden zich voor-

genomen dat ondanks de verleende vergunning de 'majesteits-schender' niet aan het woord zou komen. Lieder en als 'Hop, hop hang de socialisten op' en 'Nieuwenhuis moet zakjes-plakken hi ha ho' droegen er niet toe bij dat de gemoederen tot rust kwamen. Integendeel, de redevoering kon niet doorgaan en de socialistische voorman moest door de politie in veiligheid worden gebracht. Onder het geschreeuw van 'Oranje boven' werd het interieur van het koffiehuis grondig vernield. Een dag later gebeurde hetzelfde met de woningen van als socialist bekend staande stadgenoten. Deze 'Oranjefurie' die ook al in Amsterdam, Den Haag en Leiden had gewoed, bezorgde de socialisten een kater. Maar tegelijk was gebleken dat een deel van de laagste volksklasse te mobiliseren viel tégen in plaats van vóór Oranje¹⁴).

Deze gebeurtenissen zullen de ijverig kranten-lezende Emma niet onbekend zijn gebleven. Zij zal eruit begrepen hebben dat in Rotterdam de Oranje-aanhang nog strijdbaar was, maar dat dat ook kon veranderen. Schokkend was het de revolutiegeest aan het werk te hebben gezien. Dit alles moet op haar die zo gehecht was aan gezag, orde en discipline wel een diepe indruk hebben gemaakt. De groeiende tegenstellingen in het volksleven, waaraan behalve de socialisten ook de volgelingen van Abraham Kuyper, met hun doleantie en maatschappelijke antithese, krachtig bijdroegen, zag zij als een gevaar voor de eenheid van het volk. Zich bewust van de samenbindende functie van het koningschap besloot zij als regentes er actief aan mee te werken, dat de eenheid onder Oranje bewaard zou blijven. Met energie zette zij zich aan wat zij als haar levensopdracht zag. Deze was niet de bevordering van eigen eer, maar het onverkort bewaren van de koninklijke waardigheid, zodat Wilhelmina na haar inhuldiging dezelfde staatkundige rechten zou hebben als haar overleden vader¹⁵).

Reeds op 23 november 1890, de dag van het overlijden van Willem III, die zij met zoveel toewijding had verpleegd, werd Emma beëdigd voor een tijdelijk regentschap. Dit liep af op 8 december daaraanvolgende, toen zij in de Gothische Zaal aan de Kneuterdijk in een gecombineerde vergadering van de Eerste en Tweede Kamer plechtig beëdigd werd als regentes en voogdes. Haar regentschap zou duren tot Wilhelmina de grondwettelijke meerderjarigheid op 18-jarige leeftijd zou hebben bereikt. Het jonge koninginnetje was 10 en koningin Emma 31 jaar toen het regentschap aanving.

De kranten stonden in het algemeen welwillend ten opzichte van

het koninklijk tweetal en bleven dit tijdens de hele periode. Rotterdam speelde toen in de landelijke pers een vooraanstaande rol. Van het belang van kranten zeer overtuigd is het merkwaardig dat Emma de pers tijdens haar regentschap doelbewust op een afstand heeft proberen te houden. H.J.Scheffer karakteriseert de verhouding van de overheid tot de pers in deze periode met de term 'overheidsonverschilligheid'¹⁶). Die houding veranderde pas in een coöperatieve in het door veel publiciteit gekenmerkte inhuldigingsjaar 1898. In 1891 had het geleken alsof de pers de nodige medewerking kreeg. Het persbureau Belinfante-Diaz, door de overheid van berichten voorzien, zond deze door aan de kranten. Maar die toezending werd op instigatie van Emma gebonden aan een uit het oogpunt van vrije nieuwsgaring onaanvaardbare voorwaarde. De kranten dienden zich namelijk te verbinden geen mededeling te publiceren, die van andere zijde kwam dan van het officiële persbureau. De directeur van het Rotterdamsch Nieuwsblad C.Sijthoff voelde niets voor deze regeling en had verontwaardigd gereageerd: dat het Rotterdamsch Nieuwsblad als onafhankelijk orgaan zich geen censuur liet opleggen. De N.R.C., die de voorwaarde wel had aanvaard, kreeg van toen af berichten, die het Nieuwsblad ging missen¹⁷).

De aanhouder Sijthoff vond echter een uitweg. Voor zijn informatie over zaken aan het hof wist hij in Apeldoorn in het geheim een medewerker aan te trekken. Toen hiervan iets uitlekte werd door koningin Emma aan de bedienden ten hove bevolen geen mededelingen over het leven in het paleis aan de bladen te verstrekken. Sijthoff stuurde haar hierover een protestbrief. In een gesprek met Emma's particulier-secretaris, jhr. S.M.S.de Ranitz, gaf deze toe dat de maatregelen tegen de pers waren genomen in opdracht van de regentes. Sijthoff bleef op zijn stuk staan zonder water in de wijn te willen doen. De toezending van berichten door Vaz Diaz werd toen stopgezet. Slagvaardig kranteman die hij was wist Sijthoff via andere kanalen aan dezelfde informatie te komen. Op den duur had het Rotterdamsch Nieuwsblad zelfs veel meer te melden dan de N.R.C., die braaf in de pas had gelopen. Zoiets was natuurlijk koren op de molen van het satyrisch blad 'Abraham Prikkie's op- en aanmerkingen', dat er zich vrolijk over maakte¹⁸). Toch bleef de berichtgeving in het Rotterdamsch Nieuwsblad ook gedurende dit gehacketak onverminderd koningsgezind, al durfde het de bestaande onvrede over beperkingen de pers opgelegd best naar buiten te brengen. Tijdens de boottocht

van Hoek van Holland naar Rotterdam op 30 mei 1891 waren op de salonboot, die de koninginnen en een aantal hoogwaardigheidsbekleders naar de plaats van bestemming bracht, geen persmensen toegelaten. De krant liet dit niet onvermeld en ook niet wie dat zo had gewenst: 'naar men wil op nadrukkelijk verlangen van H.M. de Koningin-Regentes zelve. Men heeft het in hooger kringen verkieslijk geacht die tocht een meer intiem karakter te doen dragen'¹⁹). Bij een volgende boottocht op 25 september 1899 was de pers wederom niet welkom. Het heette toen dat de koningin de boot voor de rondvaart zelf had afgehuurd. Mogelijk met de bijgedachte dat de pers dan in ieder geval niet behoefde te worden toegelaten²⁰).

Tenslotte is het typerend dat de koningin-moeder in heel haar leven slechts één keer een interview heeft toegestaan. Dit stuk, niet groter dan een halve pagina, verscheen in januari 1929 in de N.R.C. ter herdenking van het feit dat koningin Emma vijftig jaar eerder naar Nederland was gekomen²¹).

Bij de rol van de pers kunnen we, gezien de aandacht aan ons onderwerp besteed, niet om 'Abraham Prikkie' heen. Dit was een humoristisch en satyrisch weekblaadje, dat van 1891 tot en met 1896 in Rotterdam is uitgegeven. Het werd volgeschreven door Willem Smalt, 'een kruidig chroniqueur', zoals hij in een eerdere 'Roterodamum'-lezing' is genoemd²²). De schrijver was een erudiet journalist, die kunstkritieken schreef voor het Rotterdamsch Nieuwsblad. H.J.Scheffer bewondert het vernuft, waarvan Smalt blijk gaf. Zijn specialiteit was de komische briefwisseling op rijm in de trant van de Schoolmeester. De briefschrijvers zijn de Rotterdammer Abraham Prikkie en zijn Amsterdamse tante Lien. Lien is, hoewel al op leeftijd, radicaal en republikeins. Neef Bram is gematigder, en kan voor royalist doorgaan, maar ook hij heeft zijn gevoeligheden, zo haat hij plechtstatig taalgebruik en koninklijke onderscheidingen.

Lien stelt dat haar kritische neef na het bezoek van de koninginnen op 30 mei 1891 aan Rotterdam helemaal om is. Hij is volgens haar op een onderscheiding uit.

En zoo'n jongen durft nog schrijven van autoriteiten wier hoofd op hol is;

terwijl hij zelf nota bene volslagen oranje-dol is.

Ik weet zeker, dat hij nu op een ridderorde rekent,

te weten zoo'n nieuwe als meneer de Stuers heeft geteekend,

en die bestemd schijnt te zijn, om kleine diensten te beloonen,

wanneer de beide Koninginnen in 't openbaar zich vertoonen. Dat neef Bram zoo opeens een dolle oranjeklant is geworden, is vermoedelijk te wijten aan die weergasche orden; want liefde kan je niet voelen voor iemand, die je haast nooit hebt gezien, en zeker allerminst voor een kind van een jaar of negen, tien²³).

Zo afstandelijk stond Abraham Prikkie echter niet tegenover zijn jonge koningin. En één van de eerste nummers van het blad bevat een omslagtekening met Bram erop die 'Neerlands lievelinge' vraagt: 'Wanneer komt ge nu eens met Mama in Rotterdam, mijn hartje?'

Maar na het bezoek heeft Bram spijt van deze uitnodiging: *Ik herhaal dan, dat ik 't kortweg schandelijk vindt, zoals er gesold wordt met het koninklijk kind. Onnadenkende mensen mogen dan zeggen, dat het zoo snoezig was het engeltje de eerste steen te zien leggen, en dat ze van onze aanvallige Koningin Willemien nooit, nooit in der eeuwigheid genoeg kunnen zien...*

Ik kan U niet zeggen, hoe diep het mij griefde, de uitingen te zien van die zoogenaamde liefde; omdat ik op het bleeke gezichtje van het koningskind las, dat het niet meer of minder dan het slachtoffer er van was. Toen het handje reeds krachteloos was van 't wuiven en wenken, vermocht het mondje nog slechts een flauw glimlachje te schenken, en tenslotte was het ook met dat lachje gedaan; de koningin was in 't kindeke ondergegaan²⁴).

Hier is een stem die zich verzet tegen de onkinderlijke rol die de jeugdige koningin werd opgelegd. Volgens Prikkie was het de autoriteiten, die de bezoeken organiseerden, alleen om het lintje te doen. En inderdaad blijken de onderscheidingen na zo'n officieel bezoek met kwistige hand te zijn rondgestrooid. Bram kan slechts geloven in de oprecht gemeende liefde van de eenvoudige burgerman, de enige 'die er geen profijt van trekken kan'.

Fel valt de satyricus uit naar de sprekers die Willemientje onbeschaamd vleien met 'de wonderbaarlijke voortreffelijkheid uwer vaderen' en die haar dwaselijk loven, 'als waart ge nog heiliger dan de engelen daarboven'.

Zondag 31 Mei 1891.

No 18.

Abraham Prikkie's

op =
en aanmerkingen

Het Auteursrecht verzekerd volgens de Wet.

Abonnement: } 1.25 per kwartaal
 } 1.40 " " fr. p. post.
 } Afzonderlijke Nummers 10 Cents.

PRIKKIE'S Bureau: ROTTERDAM,
Leuvehaven 186.

Uitgevers: PRIKKIE & Co.

Hoofdredacteur: ABRAHAM PRIKKIE.

REIZEN EN TREKKEN.

Zie toe, uw telgh is teer, en effen aen het bloeien!

J. v. d. VONDEL.

85. De voorplaat van 'Abraham Prikkie's op- en aanmerkingen' die, t.g.v. het koninklijk bezoek op 30 mei 1891, voorzien was van een oranje steunkleur.

*'Wilt ge het huis van Oranje door verheerlijking eeren,
wendt U dan tot de Regentes, wie uw taal niet kan deeren;
maar laat daarmee onze jonge vorstin met rust.'*

Abraham vervolgt zijn brief aan Lien:
*Ik zelf, lieve tante ging ons Koninginnetje verzoeken,
onze stad te gelegener tijd te bezoeken:
maar had ik geweten dat het zo zou zijn gegaan,
ik had het op mijn woord van eer niet gedaan.*

*O, tante, laat dezen brief toch vooral aan niemand lezen,
en vooral niet aan de Regentes,
want het zou mogelijk wezen, dat zij,
kwam haar deze wijze zienswijze onder de oogen
tot hare raadslieden zei:*

*Gij hebt mij bedrogen.
Dit offer van mijn kind werd door Rotterdam niet gevraagd;
waarom hebt gij Haar dan aan die vertooning gewaagd?*

Prikkie past hier de bekende truc toe zogenaamd de dienaren aansprakelijk te stellen voor de fouten van de Majesteit.

Het lintje dat hem kennelijk toch wel hoog zit, zal na deze ontboezeming zijn neus zeker voorbijgaan, want:

*...door de waarheid te spreken, krijg jij, noch een ander, op je jas
een ridderteeken;*

*Au contraire, ze beschouwen je als een revolutionair,
en die soort komt niet in aanmerking voor een kruis of een ster²⁵).*

Smalt had moderne opvattingen. Ook wij kijken niet zonder meewarigheid aan tegen de manier waarop Wilhelmina als tien-, twaalfjarige met moeder op tournee moest het land door. Voor het kind waarschijnlijk alles behalve prettig, een echte jeugd was haar niet gegund, zoals uit 'Eenzaam maar niet alleen' bekend is²⁶). Toch hebben deze bezoeken de populariteit van het Oranjehuis enorm vergroot.

Met het rollenspel waar het constitutionele koningschap aanleiding toe geeft blijft Prikkie moeite houden, dat blijkt ook uit zijn bespreking van de opening der Staten-Generaal in 1891.

*Ook in de kranten hebt U zeker met genoeg gelezen,
dat we met de onthulling der regentes wel tevreden kunnen wezen.*

Zich als een simpel burger van den domme houdend vraagt hij zich af:

(En) waar haalt de regentes toch al die belangrijke tijdingen vandaan,

van welke we zelfs de hoogste regeringsman versted zagen staan?

.....

Zelfs van de krijgskunde schijnt de regentes op de hoogte te wezen;

tenminste daarvan heb ik zooiets van eene tevredenheidsbetuiging gelezen,

Goeie hemel denk eens aan, is het niet werkelijk kolossaal?

een jonge vrouw met de capaciteiten van een divisie-generaal²⁷).

Voor het militaire gebeuren had de regentes inderdaad grote belangstelling. De krijgsverrichtingen in Nederlands Oost-Indië werden door haar op de voet gevolgd. Op Sumatra was het koloniale leger tijdens het regentschap verwickeld in de Atjeh-oorlog. De opstand van Toekoe Oemar en de strijd op Lombok werden in de kranten breed uitgemeten. Emma confronteerde Wilhelmina nadrukkelijk met de moed en vastberadenheid van de troepen daar en stelde deze aan haar ten voorbeeld. Zij organiseerde op het Malieveld een publieke vaandeluitreiking en een grootse huldiging van Lombok-strijders, die voor een groot publiek de Militaire Willemsorde ontvingen. Het was ook haar speciale wens in de troonrede telkenjare een dankbetuiging aan het koloniale leger op te nemen.

In 1896, het laatste jaar van verschijnen, had Abraham Prikkie weer één van de omslagtekeningen gewijd aan de regentes²⁸). Er waren er in de loop der jaren zo'n stuk of zeven aan vooraf gegaan. Op die van 26 september zien we burgemeester mr. S.A. Vening Meinesz - inmiddels had hij Rotterdam voor Amsterdam verwisseld - die Lien Prikkie bij haar voordeur een collectebus met het opschrift 'Huldeblijk' onder de neus houdt. Het betreft de bekende inzameling voor een geschenk aan de regentes van het dankbare Nederlandse volk. Tante Lien vraagt aan de burgemeester: 'Gaan de heeren een belooning geven aan weduwen, die haar kinderen voorbeeldig opvoeden?'. De burgemeester: 'Wel neen mensch.' Waarop Lien repliceert: 'O, dan moet ik er nog eens over denken'.

Prikkie had weinig verwachting van de actie 'Huldeblijk'. Hij meende dat het beter was de regentes 'de onverdiende onaangenaamheid van deze bedelarij' te besparen. Waarschijnlijk vreesde

hij een beschamend resultaat. Deze bezorgdheid - in de mond gelegd van tante Lien - kwam kennelijk voort uit echte waardering voor de regentes als constitutioneel monarch en als mens.

Waarlijk, voorlopig behoeven wij met onzen regeeringsvorm niet ontevreden te wezen;

van persoonlijken invloed op de zaken hebben we niets van betekenis te vreezen

en als de knapste op een rijksstoel moest zitten,

dan zou je eens een intrige-rommeltje zien.

Uit practische overwegingen is ze dan ook tevreden,

die..rooie tante Lien.

Of de banden met het Oranjehuis moeten worden verbroken? Daarop is het antwoord:

Iets wat ik voor ons land zonder praatjes van liefde en trouw, vooralsnog niet minder dan diep betreuren zou.

Maar daarom juist moet ik met al de energie, die in me is (gelijk de officieële praters zeggen)

protesteeren, tegen de dwaze en egoïstische opschroeverij

van oreerende en circulaires zendende heeren,

die met banaliteiten zeggen

het gezag van Het hoofd van den Staat ondergraven.

Ook bij de regentes wordt een tegenzin tegen 'frasiologie' verondersteld:

Welk een afkeer, welk een walg moet eene verstandige vrouw krijgen van zulk doen

en wat moet 't haar veel kosten te zwijgen,

wanneer zoo'n praatjesmaker alweder de dooie voorvaderen uit het graf doet verrijzen,

om ze ten koste van den levenden nazaat te prijzen.

In Rotterdam is de actie voor het Nationaal Huldeblijk vanzelfsprekend ook gehouden. Abraham Prikkie schijnt in zoverre zijn zin te hebben gekregen, dat de circulaires die door de 38 sub-commissies verspreid werden, sober gesteld waren. Men achtte het doel voldoende bekend, zodat dit geen nadere toelichting behoeft. Uit het archief van de plaatselijke commissie blijkt dat van ieder district een eigen actieplan gevraagd werd²⁹). District één, dat helaas niet meer te localiseren is, maar voornamelijk moet heb-

ben bestaan uit een plattelandsbevolking, 'voor het meerendeel trouwe bezoekers der kerken', stelde voor in de verschillende erediens ten vanaf de kansel voor deze zaak een opwekkend woord te doen spreken. Ook het district Kralingscheveer wenste in te spelen op de plaatselijke toestanden door intekenlijsten te vragen met ruimte voor het invullen van plus-minus twaalf namen, 'zijnde bestemd voor één gezin'. In oktober 1897 werden de circulaires verzonden.

Merkwaardig was het streven zoveel mogelijk deelnemers op de lijsten te krijgen. Dáár lag de nadruk op en niet op de hoogte van de bedragen, die de kleine burgerij immers zou kunnen afschrikken. Kortom, eigenlijk ging het in de eerste plaats om een soort loyaliteitsverklaring aan het koningshuis, en pas in de tweede plaats om een geschenk. Een geschenk overigens waarvan men kon vermoeden, dat de regentes het voor een goed doel in het algemeen belang zou bestemmen. Het werd het eerste sanatorium in Nederland, Oranje Nassau's Oord te Renkum, gevestigd op de buitenplaats die Emma, waarschijnlijk als onderdeel van het huwelijkscontract, van Willem III ten geschenke had gekregen.

In januari 1898 werd vanuit Rotterdam een bedrag van bijna dertienduizend gulden overgemaakt. Landelijk werd een eindstand bereikt van rond driehonderdduizend gulden. Het aantal intekeningen in Rotterdam bedroeg elf-en-een-half-duizend. Afgezet tegen een bevolking van krap driehonderdduizend en een gemiddelde gezinsgrootte van vijf personen komen we aan een deelname van nog geen twintig procent. Of dit een algemene deelname was? Het lijkt er niet erg op³⁰).

Koningin Emma is in Rotterdam nog vaker gehuldigd. Daarover straks meer, eerst eisen de bezoeken onze aandacht op. Die vormen hoe dan ook toch het 'pièce de resistance' van de relatie Emma-Rotterdam. Bij één van de officiële bezoeken van de koningin-regentes en koningin Wilhelmina, overigens niet aan Rotterdam, is een penning geslagen met de spreuk: 'De liefde is bij het aanschouwen vermeerder'³¹). Om populariteit te verwerven bij het Nederlandse volk moesten de vorstelijke personen vaker gezien worden, dat zag de regentes wel in. Daarom heeft Emma met haar jeugdig kind stad en land afgereisd. De onderdanen moesten de kans krijgen de verre en hoge majesteiten in werkelijkheid te aanschouwen. Zo zouden die geen figuren meer zijn als uit een sprookje, maar reële mensen aan wie voor velen vreugdevolle persoonlijke herinneringen verbonden waren. Niet ten onrechte ver-

trouwde zij er op dat de verschijning van haar en haar bekoorlijk kind de geestdrift van de landgenoten zou opwekken.

Kan men zich tegenwoordig zittend voor de televisie een beeld vormen van de groten en hooggeplaatsten der aarde, honderd jaar geleden moest er moeite voor worden gedaan om een glimp van de autoriteiten op te vangen. Bij een koninklijk bezoek was dan ook werkelijk iedereen op de been, ja vanuit de verre omtrek stroomden de nieuwsgierigen toe. Vanzelfsprekend wierp ook de pers zich geestdriftig op zo'n evenement. De publiciteit vooraf, waardoor elk onderdeel van het programma, inclusief de route van de koninklijke rijtoer, bekend was, wakkerde de behoefte aan om de gebeurtenis zelf mee te maken. Had men de koninginnen eenmaal met eigen ogen aanschouwd, dan was dat iets om nog dagen over na te praten. Gesprekken die nieuwe stof putten uit de uitvoerige reportages in kranten en geïllustreerde bladen. Na 1900 kwam ook de gewoonte in zwang om van de koninklijke bezoeken series prentbriefkaarten in omloop te brengen, dit gebeurde in Rotterdam zelfs als de koningin-moeder alleen kwam.

De koninklijke bezoeken van 1891 en 1899 brachten, zelfs tijdens stortregens zoals op 30 mei 1891, geweldige mensenmassa's op de been. Een koninklijk bezoek was dan ook onder Willem III een zeldzaamheid geweest. Sinds 1874, het jaar van zijn zilveren regeringsjubileum, had de koning Rotterdam niet meer bezocht. Het was te begrijpen dat men de regentes en het in een sfeer van sentimentaliteit vereerde kind-koninginnetje graag eens met eigen ogen wilde zien. De in kranten en tijdschriften breed uitgemeten bezoeken, die de koninginnen door het hele land aflegden, resulteerden in een intenser meeleven met de tevoren door haar teruggetrokkenheid veel onbekender koninklijke familie. Bovendien hadden de organisatoren er voor het prestige van hun stad en van zichzelf alle belang bij dat de burgerij op een geslaagd evenement kon terugzien.

De activiteiten, straatversiering en optochten, die ook van de gewone burgers gevegd werden, brachten een betrokkenheid met het staatshoofd teweeg, die op den duur het draagvlak van de monarchie versterkte. Zoals bij de actie voor het Huldeblijk waren voor de feestviering op koninginnedagen en voor een koninklijke ontvangst tal van commissies en subcommissies actief. Dan was er in bijna elke straat een comité, dat de versiering en verlichting moest bedenken en doen uitvoeren. De koninklijke bezoeken functioneerden door de impulsen tot gemeenschappelijke activiteit als

een positieve factor in het maatschappelijk leven. Door de lange werkdagen en het ontbreken van vakantie vormde zo'n bezoek, waarop velen vrijaf kregen, een opwindende afwisseling in de grauwe dagelijkse sleur. Extra dimensie kreeg zo'n dag nog als men een eigen aandeel mocht leveren door als Scherpschutter of Marinier deel uit te maken van de erewacht, of als lid van Rotte's Mannenkoor of Toonkunst of als één van de Burgerwezen deel te mogen nemen aan een zanghulde, of mee te spelen in één van de her en der opgestelde muziekkorpsen. De gemeentearmen, voor de gelegenheid op een speciale tribune geplaatst en vereerd door het genadig knikken van de majesteiten tijdens het stapvoets passeren van het rijtuig, hadden dan evenals de patiënten van een door de koninginnen speciaal bezochte ziekeninrichting het idee de dag van hun leven te beleven.

Dat ook minder edele emoties tot uiting zouden komen was de grote zorg van het stadsbestuur en de politie. Feestdagen gaven vaak aanleiding om wat te diep in het glaasje te kijken. Dit verschijnsel was Abraham Prikkie natuurlijk niet ontgaan tijdens de steenlegging op 30 mei 1891.

Ook aan de oevers kende de ontroering palen noch perken, en 'k zag menigen vaderlander zich met een slokje versterken, om tot bedaren te komen van zijn liefde voor de koningin³²).

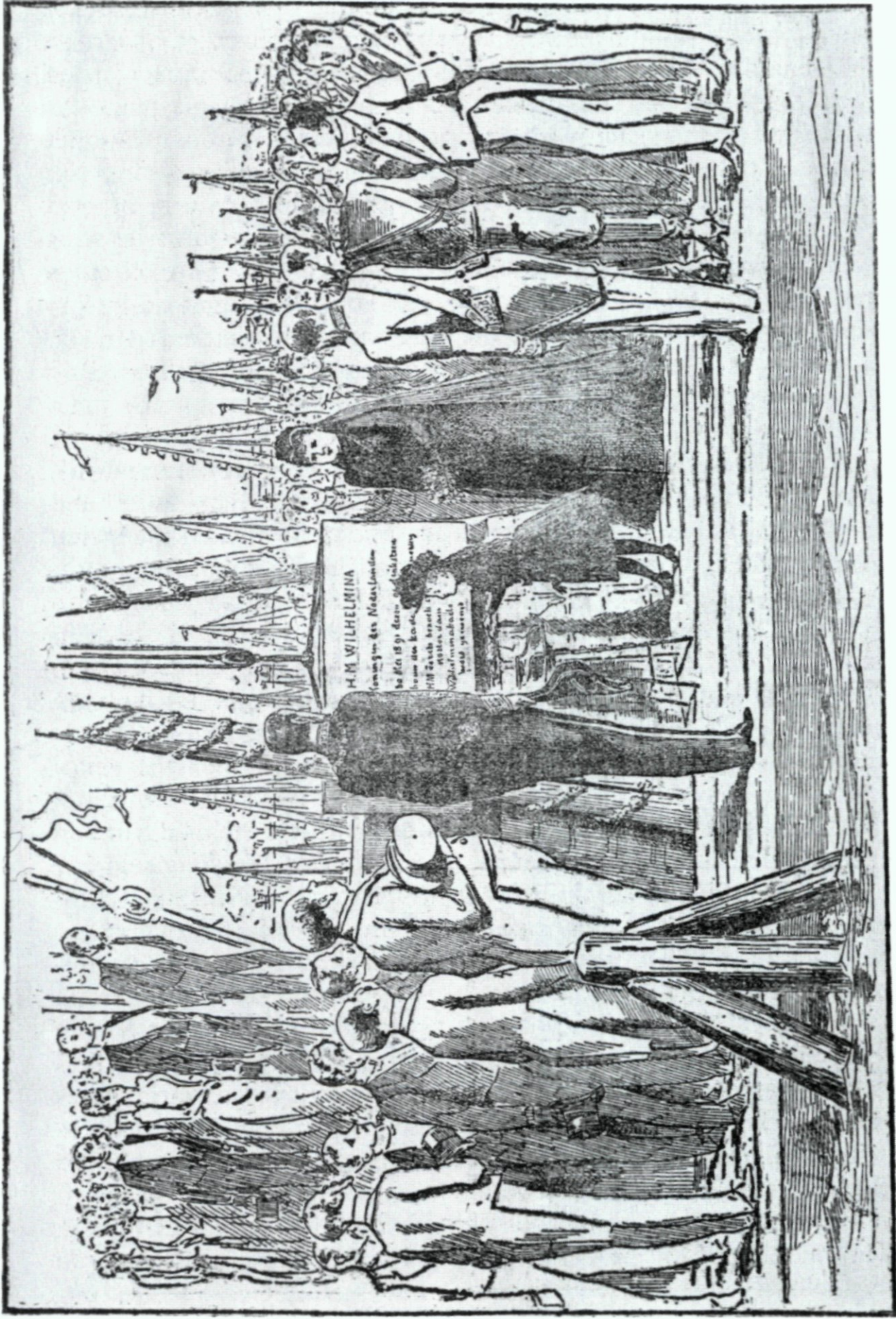
Dat de politie in de loop van de dag een aantal arrestaties te verrichten had wegens openbare dronkenschap was het vanzelfsprekend gevolg. Geen wonder dat bij de hoge onderscheidingen na afloop de hoofdcommissaris van politie meestal tot de gelukkigen behoorde?

Bij de eerste aan Rotterdam afgelegde bezoeken willen wij wat langer stil staan. Emma trad toen op als koningin-regentes, die ook feitelijk de functies van het koningschap uitoefende. Deze bezoeken vielen dus in de staatkundig gezien belangrijkste periode van haar leven. Op 30 mei 1891, een half jaar na de dood van haar echtgenoot, bracht Emma samen met de tienjarige koningin Wilhelmina een eerste officieel bezoek aan de stad. Het sloot onmiddellijk aan bij dat aan de hoofdstad, een vriendelijkheid aan het adres van Rotterdam, waarvan de positie als tweede stad van het land ernstig werd genomen. De koninginnen kwamen op de salonboot Merwede I onder groot escorte uit Hoek van Holland gevaren. Het eerste doel was de Prinsessekade. Hier was een weelderig ontvangstpaviljoen met kronen, vlaggen en oranjewimpels opgetrokken. Op deze plaats ondertekenden de koninginnen enige oor-

konden, waarvan er één in een loden koker werd gesoldeerd. In de tussentijd had Wilhelmina al eens bezorgd gekeken naar de reusachtige steen die moest worden ingemetseld. Beteuterd had ze gevraagd: 'Moet ik dien heelen steen inmetselen?' De burgemeester even van zijn stuk gebracht antwoordde: 'Neen, een klein beetje maar'. Waarop het opgeluchte meisje uit de grond van haar hart gezegd had: 'O, ik dank U wel'. Toen smeerde zij met een kostbare troffel een klein laagje specie in de voeg, waar de koker in geplaatst was. Met de kostbare hamer gaf ze nog drie tikjes tegen de steen, en het karwei was geklaard. De kade in aanbouw was hiermee van Prinsessekade omgedoopt tot Wilhelminakade³³). Men heeft de gedenksteen op de tentoonstelling 'Stadstimmeren' kunnen bekijken.

Op 3 juli 1891, dus al gauw na het eerste bezoek, zijn de koninginnen nog eens terug geweest. Dit was ter gelegenheid van het staatsbezoek van de keizer van Duitsland. Wilhelm II wenste de banden met Nederland wat aan te halen nu de Pruisenhater Willem III dood was. Hij liet zich voorstaan op de plezierige kennismaking die hij als prins ooit met de slechts één jaar oudere prinses Emma van Waldeck-Pyrmont tijdens een verblijf in Zuid-Frankrijk had gehad. Best mogelijk ook dat hij in de dochter van koningin Emma een toekomstige huwelijkspartner zag voor één van zijn talrijke zonen? De regentes beseftte terdege dat dit bezoek delicaat was, gezien de strikte neutraliteit die door Nederland ten opzichte van de grote mogendheden in acht werd genomen. Dat haar door de keizer een rol was toegedacht bij het aanhalen van de Duits-Nederlandse betrekkingen, was Emma die er alles aan gelegen was Nederlands nationale belangen niet te schaden, maar al te duidelijk. Zij liet blijken dat van een bijzondere toenadering tot Duitsland geen sprake kon zijn. Om haar onpartijdigheid te onderstrepen stond Emma erop dat de officiële redevoeringen in het Frans werden gehouden.

Het staatsbezoek verliep overigens naar tevredenheid van zowel het keizerlijk paar als van de Nederlandse regering. In de hoofdstad en de residentie werden de buitenlandse bezoekers toegejuicht. Dat de hulde voornamelijk de regentes en de jonge koningin gold is denkbaar. Rotterdam was bij het bezoek betrokken als plaats van afscheid en vertrek. Burgemeester Vening Meinesz had het gezelschap bij zijn aankomst in het Delftse Poortstation ook in het Frans toegesproken. Toen was een rijtoer naar de Boompjes gevolgd. Op de westelijke hoek daarvan, bij de Terwenakker, was

86. Plaatsing van de gedenksteen aan de Wilhelminakade door de 10-jarige koningin Wilhelmina op 30 mei 1891, rechts koningin-moeder Emma. Anonieme tekening in het Rotterdamsch Nieuwsblad van 1 juni 1891.

het bekende Bootwerkershuisje als salon ingericht. Een overdekte galerij voerde vandaar naar het aangemeerde keizerlijke jacht de 'Hohenzollern', waarmee de reis naar Engeland zou worden voortgezet. Op het laatst moet er van alles zijn misgegaan. Wat misschien nooit eerder was gebeurd, de regentes liet haar bouquet vallen. Vergeeflijk als men bedenkt dat het niet ongebruikelijk was, dat zij er tijdens een officieel bezoek zo'n twintig in ontvangst nam. De keizer op zijn beurt vergat in-der-haast de voor hem speciaal aangetreden erewacht te inspecteren. Hoewel reeds aan boord werd het verzuim goed gemaakt door met de burgemeester en de vice-admiraal, die hem mede uitgeleide deden, de weg terug af te leggen en nog eens maar nu met aandacht langs de erewacht te paraderen terwijl het muziekkorps ten tweede male 'Heil dir im Siegerkranz' speelde³⁴).

Het is Rotterdam niet gegund geweest de koningin-regentes tijdens haar regentschap nog eens te ontvangen. Maar naderhand maakte zij dat door minstens zestien andere bezoeken meer dan goed³⁵). Bij de grootse festiviteiten ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina waren beide koninginnen vanzelfsprekend niet in staat ook in de Maasstad aanwezig te zijn, maar dat zij de uitvoerige verslagen in N.R.C., Rotterdamsch Nieuwsblad of Wereldkroniek gemist zullen hebben valt niet aan te nemen. Men schreef dat Rotterdam op de hoofdstad na met de mooiste reeks festiviteiten van het hele land uit de bus was gekomen. Dat de sympathie voor het Koninklijk Huis in de acht jaren van het regentschap gegroeid was, moet wel de conclusie zijn van een zo met algemene inspanning georganiseerde feestviering.

De plaatselijke commissie die in Rotterdam het Nationaal Huldeblijk voor de regentes bijeen had gebracht belastte zich onder voorzitterschap van burgemeester F.B. s'Jacob ook met de organisatie van de inhuldigingsfeesten³⁶). Alle straten en pleinen werden onder verantwoordelijkheid van subcomité's, die maanden aan de voorbereiding werkten, uitbundig versierd. De gevels gingen schuil achter vlaggen, trofeeën en bloemen. De kruispunten waren overdekt met koepels en erebogen, de pleinen voorzien van muziektenten en feestestrades. Duizenden vetpotjes zorgden 's avonds voor de feestverlichting. Eén dag vóór 31 augustus 1898 werd ter herinnering aan de inhuldiging de fraaie fontein op het Burgemeester Hoffmannplein onthuld³⁷). Op de grote dag zelf plantte men de Wilhelminalinde aan de Parklaan. Een naar uiteenlopende ontwerpen door Frans Bakker vormgegeven historische optocht

vormde het hoogtepunt van een feest dat bijna een week duurde.

Op 9 juni 1899 hield de 18-jarige koningin Wilhelmina begeleid door de koningin-moeder haar blijde inkomst in Rotterdam. Na een bezoek aan het Stadhuis maakten de koninginnen een rijtoer door de stad, die opnieuw uitbundig versierd was. De totale lengte van alle ritten bedroeg deze dag dertig kilometer. Een erewacht te paard begeleidde de open landauer met de hoge gasten tot aan haar vertrek 's avonds op het Maasstation. Tijdens de rijtoer werden bezoeken gebracht aan vier maatschappelijke instellingen, namelijk de Havelozenschool, het Israëlietisch Weeshuis, het Sophia-Kinderziekenhuis en het Doofstommeninstituut. Op het balcon van Museum Boymans aan het Van Hogendorpsplein werden de koninginnen toegezongen door negenhonderd kinderen³⁸), waarna een defilé volgde van werkliedenverenigingen elk met haar eigen vaandel.

Het zou een lang verhaal worden alle bezoeken van koningin Emma te memoreren. De Rotterdamse kranten, met voorop het Rotterdamsch Nieuwsblad maar ook de N.R.C. en De Maasbode, gingen tot in details. De Wereldkroniek, minder uitvoerig dan de dagbladen maar veel beter geïllustreerd, schonk eveneens ruime aandacht aan deze evenementen. De vraag is thans op zijn plaats: waar blijkens de onderdelen van haar veelvuldige bezoeken de speciale belangstelling van de koningin-regentes, naar uitging? Hierbij moet aangetekend worden dat het programma van een officieel bezoek natuurlijk meer in onderling overleg zal zijn bepaald, zodat daarbij de voorkeur van de hoge bezoekster minder tot haar recht kwam dan bij een officieus bezoek. Maar gelukkig voor haar was het zo, dat veruit de meeste bezoeken, die Emma aan Rotterdam bracht, een officieus karakter hadden. Dat wilde zeggen: geen officiële toespraken en geen overdreven versieringen. Emma is genoemd 'Koningin der Barmhartigheid', was zij dat inderdaad ook voor de inwoners van Rotterdam? Als we daarvan een bevestiging vinden zou dat aansluiten bij het traditionele beeld dat al tijdens haar leven van haar is ontstaan³⁹) en dat in hoofdzaak bij een nieuwe evaluatie door historici in een onlangs verschenen bundel opstellen overeind is gebleven⁴⁰). Een belangrijke herwaardering, die in één van de negen studies plaatsvindt, betreft de visie op het opvoedingssysteem waaraan de regentes haar dochter heeft onderworpen⁴¹). Een andere betreft de constitutionele rol die zij als staatshoofd heeft gespeeld, waarbij zij conflicten niet uit de weg ging als er vermeende aantasting van de prerogatieven van de

Kroon in het spel was. Is men geneigd Emma op het eerste punt, het opvoedingssysteem, thans minder toe te juichen dan in het verleden, voor het tweede punt, haar staatkundige rol, kan men volgens de opvatting van M.E. Verburg⁴²⁾ niet anders dan respect hebben. Nauwgezet blijvend binnen haar constitutionele bevoegdheden heeft de regentes er het stempel van haar onzelfzuchtige doch krachtige persoonlijkheid op gedrukt.

Eén aspect van koningin Emma, dat niet zo bekend schijnt te zijn, trekt de aandacht bij het lezen over de bezoeken die zij aan Rotterdam bracht, namelijk haar fascinatie door de rivier, de havens en de scheepvaart. Overigens heeft een voorliefde voor wat er op het water gebeurt ook iets algemeen menselijks en hoeft daarom niet zonder meer als een uitgesproken kenmerk van een persoonlijkheid te worden gezien. Een boottochtje waar of wanneer ook ondernomen zal bij de meeste mensen wel op waardering kunnen rekenen. Toch ontkomt men niet aan de indruk dat er bij Emma echte belangstelling bestond, die haar noopte als onderdeel van een bezoek een boottocht te maken of zich - al was het maar even - langs de waterkant te laten rijden.

In het programma van het zojuist genoemde eerste bezoek valt het op dat de reis vanaf Hoek van Holland naar Rotterdam per boot werd gemaakt. Dat betekende een boottocht van twee-en-een-half uur, een grote hap tijd uit een overigens propvol programma. Dat dit vervoermiddel op haar eigen verzoek zou zijn gekozen, is niet gezegd. In Rotterdam waren autoriteiten en krantschrijvers zich terdege bewust van de gunstige indruk die men kreeg als men Rotterdam van de rivierzijde naderde⁴³⁾. Bovendien ging het om het leggen van een gedenksteen ter ere van de havenwerken in Zuid, dat doel gaf als vanzelfsprekend aanleiding tot een boottocht. Zeker mag worden aangenomen dat, als zoveel andere mensen, ook koningin Emma onder de indruk is gekomen van de prachtige tocht.

Bij haar tweede bezoek in 1891 hadden Emma en Wilhelmina in het Bootwerkershuisje gezeten, maar van daaruit weinig kunnen zien van het water. Op de 'Hohenzollern' was het zicht beter geweest, maar de plicht een afscheidskonversatie op gang te houden met de echtgenote van de Duitse keizer, terwijl deze alsnog de erewacht inspecteerde, zal weinig gelegenheid hebben geboden tot genieten van het heerlijke riviergezicht.

Bij het bezoek op 25 september 1899 stonden de haven en de scheepvaart in het middelpunt van de belangstelling. Koningin

87. Koningin Wilhelmina en koningin-moeder Emma maken aan boord van de tender 'Columbus' een tocht over de rivier en door de havens, 25 september 1899.

Wilhelmina wilde geheel thuis zijn in de Rotterdamse scheepvaart. De voorbereiding was zorgvuldig en verraadt de hand van de koningin-moeder. De voorzitter van de Kamer van Koophandel A. Plate was drie dagen op Het Loo te logeren genodigd om H.M. een soort cursus te geven. Emma was bij de lezingen aanwezig geweest en had druk aantekeningen gemaakt. Precies als vroeger tijdens de lessen die Wilhelmina van privaat-docenten ontving⁴⁴).

Op de excursiedag werden Van den Bergh's Ltd. Margarine- en zeepfabriek aan de Nassaukade bezichtigd en de machinefabriek Fijenoord, alles terwijl de arbeid in volle gang was. Op de tender 'Columbus' werd met een gevolg van enige boten een tocht over de rivier en door de havens gemaakt. De pers werd in een volgbootje op een afstand gehouden. Namens Gemeentewerken werd de koningin een album met foto's van de havens aangeboden van de hand van C.E.Mögle. Het 162 meter lange passagiersschip van de Holland-Amerika Lijn het s.s. Statendam (I) werd tevens bezichtigd.

Ook tijdens het bezoek van de koningin-moeder alleen op 30 september 1909, dat weer als doel had de bezichtiging van de havens, was opnieuw de pers geweerd, maar de op de 'Columbus' aanwezige deskundigen hadden verklaapt erdoor getroffen te zijn, zo uitnemend als koningin Emma op de hoogte was van de verschillende onderwerpen van algemeen belang. Citaat: 'De uitvoering van de grootsche havenplannen, de beweging van het scheepvaartverkeer, de handel, de nijverheid, de ontwikkeling onzer stad, het zijn alle onderwerpen waaromtrent de Koningin zich blijkbaar voortdurend op de hoogte houdt.' Ook begaf zij zich telkens weer naar stuur- en naar bakboord om te genieten van de prachtige uitzichten over de rivier en de havens⁴⁵). De bezichtiging van het s.s. Rotterdam ook van de H.A.L. sloot het bezoek passend af.

In 1905 toen zij onder andere voor de bezichtiging van de Nijverheidstentoonstelling gekomen was informeerde de koningin-moeder naar de kaaimuren aan de rechter Maasoever, die enige tijd tevoren waren ingestort. Ondanks een overvol programma liet ze zich toch even langs de Maas rijden voor een blik op de rivier. Vlak voor haar vertrek, staande op het balcon van de trein, bekende zij burgemeester s'Jacob: 'Ik vind Rotterdam mooi'. Ik ben geneigd dit niet enkel voor een beleefdheidsfrase te houden⁴⁶).

In 1925, op 66-jarige leeftijd, bezocht zij nog vijf kwartier het Scheepvaartkundig Instituut en Museum aan het Haringvliet. Drie

88. *Koningin-moeder Emma ontvangt bloemen bij aankomst op de Nenijs te Rotterdam, 17 juli 1928.*

jaar later bij haar vijftiende bezoek, speciaal om de Neniĳto te zien, bezocht Emma de Koninklijke Roei- en Zeilvereeniging 'De Maas' en maakte zij weer een boottocht door de havens⁴⁷). Ooit had zij een toespraak van de burgemeester beantwoord met woorden, waarin zij haar genoegen te kennen gaf kennis te maken, met Rotterdam 'in welks bloei Zij zoo groot belang stelde'⁴⁸). Die belangstelling was er werkelijk, zoals uit het bovenstaande blijkt.

Een andere sector waar koningin Emma een levendige belangstelling voor had was de kunst. Haar bezoeken aan Rotterdam bevestigen dit. Van de achttien waren er zes met de bezichtiging van een kunsttentoonstelling in het programma. Eén in de Academie van Beeldende Kunsten aan de Coolvest (1891), vier in Museum Boymans aan het Van Hogendorpsplein (1899, 1915, 1925 en 1930) en één in de Kunstkring in de Witte de Withstraat (1907).

De onderwerpen betroffen: in de Academie de driejaarlijkse verkooptentoonstelling van leerlingen, oud-leerlingen en docenten, in Boymans de oude schilderijen uit de collectie (1899), de maquettes van het nieuwe raadhuis (1915), etsen van Rembrandt, email, niello's en incunabelen uit de collectie Domela Nieuwenhuis (1925) en de afdeling grafische kunst (1930). Meer dan eens blijkt ook haar aandacht getrokken te zijn door, met het oog op het bezoek, speciaal getoonde portretten van leden van het Oranĳehuis. In de Kunstkring was zij het eerste lid van het Koninklijk Huis dat deze instelling bezocht, hier bekeek zij een portrettentoonstelling⁴⁹).

Het lijkt erop dat Emma's interesse meer lag bij het traditionele dan bij het moderne. Zelf zei zij in het genoemde interview uit 1929 er haar best voor te doen om op de hoogte te blijven; 'alles mooi vinden van de allermooisten kan ik niet, maar door de pogingen te volgen, leer je de menschen begrijpen'⁵⁰). Emma had in Arolsen zelf tekenlessen gehad, die blijkens portretstudies aan haar besteed waren geweest.

De officiële bezoeken betekenden ook werk, al of niet betaald, voor verschillende Rotterdamse kunstenaars. De drie oorkonden van de steenlegging in 1891 waren getekend door Charles Rochussen, een goede bekende van drie eerdere generaties van de koninklijke familie. In Rijksmuseum Het Loo kan men diverse van zijn waterverven aantreffen. Emma honoreerde zijn eervolle inspanningen door hem in 1891 te benoemen in de Commissie voor de Koninklijke Subsiĳdiën van jeugdige kunstenaars⁵¹). De ontwerpen voor de praalwagens van de optocht uit 1898 waren ook van ar-

tistisch niveau, deels door hemzelf en deels door anderen bedacht werden de ontwerpen in fraaie aquarellen getekend door Frans Bakker⁵²). De uitbundige versieringen van bruggen, straten en pleinen waren eveneens het werk van kunstenaars, zo ook de erepoort van het Aesthetisch Genootschap in het Park (1899). De koninklijke loge in de Groote Schouwburg bij de hulding van de koningin-moeder in 1904 was ontworpen door J. Verheul Dzn. en in het muzikale: de feestcantate 'De Koningin te Rotterdam' (1899) door J.R. Arnold (tekst) en J.C. Bunk (muziek). Het 'Koninginnelied', door Bickers en G. van Krieken. Laatstgenoemde kennen we ook als componist van het Rotterdamse Stedelijk (1894). Naast de genoemde composities en de door Arthur Seidel, kapelmeester van de Schutterijmuziek, geschreven 'Feestouverture' zijn er ongetwijfeld meer gelegenheidswerkjes uitgevoerd, waarvan echter alleen nog de naam in lange krantekolommen is terug te vinden.

Vervolgens de gebruikelijke gedenkplaten: 'Harer Majesteit's zegetocht door den Lande' (1891) uitgegeven bij de Gebrs. Poot te Rotterdam, en 'Oranje en Nederland, gedenkplaat bij de plechtige inhuldiging in 1898', getekend door P.A. Schipperus. Deze Piet Schipperus heeft zich tijdens de verschillende Oranje-manifestaties niet onbetuigd gelaten. Hij kende dan ook zijn verplichtingen. Door een subsidie van koning Willem III was deze Rotterdammer⁵³), die in de handel niet tierde, in staat geweest zijn roeping te volgen en schilder te worden. Tijdens Emma's bezoek aan de Rotterdamse Academie op 30 mei 1891 was Schipperus docent. In het halve uur, waarin door beide vorstinnen een hele rij kunstwerken werd bekeken, mocht hij het genoeg smaken door koningin Emma toegesproken te worden met 'een betuiging van hoge ingenomenheid met zijn schilderij "September"'. Volgens het Rotterdamsch Nieuwsblad zou zij gezegd hebben: 'Heel mooi mijnheer Schipperus'. Misschien hierdoor geïnspireerd had Schipperus voor de blijde inkomst van Wilhelmina het idee gelanceerd dat de kunstenaars in het Park een aparte manifestatie zouden houden. Omdat daar een bedrag van vijfduizend gulden mee gemoeid was, zou er een tribune worden opgericht met vijfhonderd zitplaatsen die voor tien gulden per stuk dienden te worden verkocht. Zo zou men de koninginnen tijdens haar rijtoer van dichtbij kunnen zien. Maar ach, het geld kwam in de verte niet bij elkaar. En grote sponsors kwamen ook al niet opdagen. Alles dreigde te mislukken. Tenslotte heeft men zich moeten beperken tot een

tribune, die bijna geheel door leden van Rotte's Mannenkoor en andere niet-betalende zanglustigen werd ingenomen, en een imposante erepoort, ontworpen door Frans Bakker. Op de buitenkant had Schipperus, 'de kloeke ondernemer van deze gehele huldiging' een deel beschilderd met een kijkje op de stad in de 17de eeuw. Verder waren er twee elegante beelden van de, zoals het Nieuwsblad schreef, 'vandaag alom tegenwoordige Miedema'. De menukaarten voor de koninginnen tijdens het dejeuner in de Doele waar 157 genodigden aanzaten, was echter weer het werk van Schipperus geweest⁵⁴).

Iemand die als kunstenaar zich ook aan de koningin-moeder verplicht voelde was de uit Delft afkomstige, maar in Rotterdam beroemd geworden, Willem Feltzer. De van Emma ontvangen beurs had hem een vioolstudie in Berlijn mogelijk gemaakt⁵⁵). Hij vestigde in 1917 een Muzieklyceum aan de Binnenweg, kreeg naam als vioolpedagoog en werd de eerste dirigent van het Rotterdamsch Philharmonisch Genootschap.

De officiële en officieuze bezoeken van Emma hadden, nadat haar dochter met prins Hendrik van Mecklenburg Schwerin was getrouwd en zij koningin Wilhelmina niet meer behoefde te begeleiden, een nog meer op haar persoonlijke voorkeur ingesteld karakter gekregen. In 1923 maakte zij een uitvoering mee in de Groote Schouwburg van Theodoor Verhey's opera 'Imilda'⁵⁶). Het in 1885 goed ontvangen werk kreeg een heropvoering als huldiging van de 75-jarige Rotterdamse componist. Het libretto was het werk geweest van Willem Smalt, de in 1915 gestorven auteur van 'Abraham Prikkie's op en aanmerkingen'.

In maart 1927 woonde de koningin-moeder nogmaals een concert bij in de Groote Schouwburg. Het concert in het kader van de Beethoven-herdenking was aangeboden door de Oostenrijkse gezant⁵⁷).

Drie andere sectoren waar haar belangstelling naar uitging ook blijkens haar Rotterdamse bezoeken waren gezondheidszorg en ziekenverpleging, instellingen voor sociale zorg en het onderwijs. Om met de laatste en de in dit rijtje minst belangrijke te beginnen, zij bezichtigde: 1) de Bewaarschool aan de Lutherse Vest (1891), 2) de H.B.S. voor meisjes aan de Witte de Withstraat (1899), en 3) de Industrieschool voor meisjes aan de Schietbaanstraat (1905). Met het laatste bezoek sloot Emma aan bij een ook door koningin Sophie gekoesterde interesse. Deze was betrokken geweest bij de oprichting van de eerste Industrieschool voor meisjes in Nederland

te Den Haag. In de tijd dat zij regentes was hadden ontwikkelingen in het onderwijs haar belangstelling. Uit de bezoeken in Rotterdam valt niet op te maken of die belangstelling ook later is gebleven. Wel kan er interesse in de rol van meisjes en vrouwen in de samenleving uit blijken. Het was de tijd dat het feminisme voor het eerst in Nederland daarvoor aandacht vroeg. Door een mannelijke taak ferm en met succes uit te voeren heeft de regentes een waarschijnlijk nog onvoldoende erkende rol gespeeld in de geschiedenis van de vrouwenemancipatie.

In de sector sociale instellingen golden haar bezoeken: 1) de Havelozenschool in Crooswijk (1899), 2) het Israëlietisch Weeshuis aan de Mathenesserlaan (1899), 3) het St. Luciagesticht voor verlaten meisjes aan de Linker-Rottekade (1899), 4) de R.K. Wees- en Armenhuizen aan de West-Kruiskade (1905), verder de zorg voor gehandicapten: het Doofstommeninstituut aan de Ammanstraat 5) (1899) en 6) (1907), en 7) de School voor Zwakzinnigen aan de Goudscherijweg (1921).

De verschillende bezoeken zijn in de kranten globaal, meest met namen van bestuurders en enige personeelsleden, en soms ook met aardige bijzonderheden beschreven. In verscheidene archieven en jaarverslagen worden ze vanzelfsprekend ook vermeld. Als aardig voorbeeld volgt hier het tweede bezoek dat Emma bracht aan het Doofstommeninstituut, op 13 april 1907⁵⁸). Van deze instelling schreef het Rotterdamsch Nieuwsblad dat het 'een voortreffelijke inrichting' was en 'de trots van de stad'. Dat er inderdaad goed werk gedaan werd zag de koningin-moeder met eigen ogen. Ze had er tijdens dit bezoek dat een uur duurde ook meer gelegenheid voor dan op 9 juni 1899 toen er maar twintig minuten beschikbaar waren. En aan geprogrammeerde tijden hield zij zich strikt, want het protocol en de etiquette waren haar heilig.

Alle klassen werden bezocht, de leerlingen waren speciaal gekomen aangezien het hun vrije zaterdag was. Het gezelschap, want zij kwam natuurlijk nooit zonder een gevolg, bestond behalve uit koningin Emma, uit de leden van haar hofhouding: grootmeester jhr.S.M.S. de Ranitz en de hofdames freule Van der Poll en mevrouw De Beaufort. Allen werden sterk getroffen door de oudleerlinge Neeltje Pors. Hoewel twintig jaar oud zag ze eruit als een kind van twaalf. Ze was niet alleen doofstom maar ook vrijwel blind. Het ongelukkige meisje dat niets dan haar tastzin en intuïtief gevoel had, onderhield zich met de onderwijzer door een soort gebarentaal, waarbij de gesprekspartners met de vingers elkaars

hand aanraakten. Iedere plek in de hand betekende een bepaalde letter. Door het na elkaar indrukken van verschillende plekken werden woorden overgebracht. Het was het zogenaamde systeem Dalgarno. Het kind las Braille en kon vragen beantwoorden door middel van dit systeem. 'Diep onder de indruk plukte de Koningin-Moeder een bloem uit de haar aangeboden bouquet en gaf die het bijna blinde kind in de vingers'. Het bedrag dat Emma achter liet om de leerlingen te tracteren was niet het enige royale gebaar die dag. Zulke verrassingen hoorden er altijd bij. Neen, Hare Majesteit besloot meer te doen. Uit een briefwisseling tussen jhr. De Ranitz en het bestuur⁵⁹⁾ blijkt dat in de eerste plaats op haar kosten een goede oogarts in Deventer moest worden bezocht⁶⁰⁾. De door hem aanbevolen bril werd betaald. Ook spoorde Emma het bestuur aan een fonds ten behoeve van het armlastige meisje te stichten waarvoor zij zelf tweehonderdenvijftig gulden schonk. De bestuursleden vulden dit bedrag uit eigen zak aan tot tweeduizend gulden. Het 'Blindenfonds' keerde jarenlang maandelijks aan het meisje zes gulden uit.

Emma's grootste en meest blijvende belangstelling heeft gezondheidszorg, ziekenhuiswezen en ziekenverpleging gehad. De eretitel 'Koningin der Barmhartigheid' heeft zij zich vooral verworven door haar talrijke bezoeken aan dit soort instellingen. Medisch-historicus M.J. van Lieburg noemt haar bijzondere belangstelling voor de ziekenzorg in de jaren negentig een nieuw verschijnsel in het publieke optreden van het koningshuis⁶¹⁾. Deze interesse stond overigens niet los van een gave die zij onbetwist bezat: het zich met zieken en mensen in nood goed te kunnen verstaan.

Zij was in haar jeugd in Arolsen met het organiseren van sociaal-medische zorg in aanraking gekomen; daar had haar moeder een ziekeninrichting gesticht. Ook waren zij en haar zusters nauw betrokken geweest bij het diakonessenwerk in Waldeck. Men krijgt inderdaad niet de indruk dat haar excursies een plichtmatig karakter hadden. Integendeel, zij had er plezier in. Tijdens het leven van de koning niet verwend met uitstapjes ging zij als er gelegenheid voor was altijd graag iets bezichtigen. Aardig blijkt dit uit een brief van de particulier secretaris van de koning, jhr. De Ranitz. Hij schreef zijn vrouw in 1885 dat de koning zich tijdens het jaarlijkse bezoek aan de hoofdstad verveelde en zich ergerde aan alle verkleedpartijen voor de audiënties, maar 'H.M. is van 's morgens vroeg tot 's avonds laat op straat, ik geloof tot groote er-

gernis van haar gemaal en ik vind het ook zeer weinig koninklijk zoo overal in te kruipen'⁶²). Koningin Emma genoot van het bezoek aan de hoofdstad, waarbij zoveel belangwekkends een appèl op haar deed. Zij is blijven genieten van dergelijke bezoeken, waar zij tijdens maar ook na haar regentschap haar hart aan heeft opgehaald. Een soort revanche voor een periode aan de zijde van een niet erg gemakkelijke echtgenoot, die dergelijke bezoeken al heel weinig apprecieerde?

In Rotterdam bezichtigde zij: twee maal het Sophia Kinderziekenhuis 1) (1899) en 2) (1907), een soort instelling waarvoor zij blijkens een brief uit 1892 bijzondere interesse had (63), 3) het Coolsingelziekenhuis (1899), 4) het Diaconessenhuis (1905), 5) het Bergwegziekenhuis (19 mei 1915), 6) het Ooglijdersgesticht aan het Haringvliet (1915), 7) de Finsenrichting aan de Leuvehaven (voor de behandeling van lupuspatiënten) (1915), 8) het Sint Franciscus Gasthuis (1921) en 9) een instelling op veeartsenijkundig gebied: de Rijksseruminrichting aan de Benthuiserstraat (1907).

Om een globaal idee te krijgen van zo'n bezoek, bekijken we dat van de koninginnen aan het Sophia Kinderziekenhuis op 9 juni 1899. De voorzitter van het bestuur hield om te beginnen een toespraak, het was immers een officieel bezoek. Hij herdacht de vorstelijke hand van koningin Sophie die in 1863 de eerste steen gelegd had. Toen merkte hij op dat de naam van de regentes sinds tal van jaren voorkwam op de lijst van vaste contribuanten. 'En voor een extra bijdrage vonden wij bij U steeds een gunstig oor'. Daarna werd een wandeling door het gebouw gemaakt. Het Zeehospitium voor tuberculose-patiëntjes te Loosduinen kwam ook ter sprake. Het grootste deel van de 42 patiëntjes zat met een oranjestrik opgespeld recht op in bed. Allen ontvingen uit handen van de Majesteiten en haar gevolg een stukje speelgoed. De onvermoeibare leidster van de verpleging, de weduwe Simon van der Aa, kreeg een ridderorde. Zoals gebruikelijk werden in alle bezochte instellingen die dag giften achtergelaten. De burgemeester mocht voor de algemene armen zelfs een bedrag van 4000 gulden in ontvangst nemen en voor het politiefonds 500 gulden⁶⁴).

Zo kon Emma natuurlijk later niet bij elk officieus bezoek voor den dag komen. Toch kwam zij nooit met lege handen, niet voor de patiënten en niet voor de instelling. De koninklijke weldadigheid speelde in een tijd zonder de ons bekende sociale voorzieningen nog een rol om de nood van particulieren te lenigen en instellingen daartoe in staat te stellen. Reeds koning Willem II was be-

gonnen met tijdens officiële bezoeken voor de armen een gift achter te laten. Tijdens Willem III is die gewoonte voortgezet. Met alle verzoeken om bijstand die er per jaar binnenkwamen hielden enige functionarissen, georganiseerd in het Bureau van Weldadigheid zich bezig. Aan de jaarlijkse begroting van dat bureau groot 33.000 gulden voegde Emma uit eigen middelen jaarlijks nog 10.000 gulden toe, waarvan ze een vijfde deel om zelf te verstrekken apart hield⁶⁵).

Op één van haar talrijke bezoeken aan Rotterdam, voor zover kon worden nagegaan achttien, en bijna allemaal afgelegd na haar regentschap, heeft zij ook het Gemeentearchief met een bezoek vereerd. Dat was op 4 mei 1905. Gemeentearchivaris J.W.Unger had de stoot gegeven tot de bouw van een mooi nieuw archiefgebouw. Hoewel in 1899 aan beide koninginnen plechtig voorgesteld, was niet hij het die de koningin-moeder hier ontving, maar zijn opvolger dr. E.Wiersum. Unger was namelijk in 1904 op jeugdige leeftijd overleden. Behalve mooie stukken uit archieven en verzamelingen bekeek Emma aandachtig de inrichting van zowel voorgebouw als depot. De Maasbode schreef wat verbaasd dat versiering of bekleding in het uit steen en ijzer opgetrokken depot niet was aangebracht, zodat H.M. de geheel uit rooster- en traliwerk bestaande binnenbouw in ogeschouw kon nemen. De N.R.C. weet nog te melden dat haar bij de brandkoker werd uitgelegd hoe al deze historische schatten gemakkelijk gered konden worden in tijd van nood⁶⁶). Haar interesse, die ongeveinsd was, had te maken met het feit dat op haar initiatief en door haar vasthoudendheid tegen het einde van haar regentschap onder de rook van Paleis Noordeinde in twee fasen een gebouw was verrezen, nog altijd bekend als het 'Koninklijk Huisarchief', waar behalve de archieven van de Oranjes ook hun bibliotheken en museale voorwerpen zijn ondergebracht⁶⁷).

Een jaar tevoren, op 27 april 1904, had koningin Emma een officieel bezoek aan de Maasstad gebracht om hier gehuldigd te worden. Omdat een huwelijksjubileum voor haar niet was weggelegd, evenmin als een regeringsjubileum, had men er wat op gevonden om haar eens extra in het zonnetje te zetten. Men herdacht op 9 januari 1904 dat het 25 jaar geleden was dat de band tussen Emma en Nederland was aangeknoopt bij haar aankomst met Willem III uit Arolsen een paar dagen na hun huwelijk. Weer werd er geld voor een huldeblijk bijeengebracht, waaraan ook Rotterdam zijn steentje bijdroeg. Het geld bestemde zij voor een fonds, het 'Em-

mafonds', bedoeld voor de bestrijding van tuberculose, de ziekte waaraan haar geliefde oudste zuster op vijftienjarige leeftijd was overleden. Dit fonds werd vanaf 1910 jaarlijks aangevuld door de landelijke Emmabloemcollecte.

De huldiging vond plaats in de Groote Schouwburg en in de Diergaarde. Op beide plaatsen waren prachtige versieringen aangebracht met veel Perzische tapijten, een aparte koninklijke loge enz. De verslaggever van de Wereldkroniek was lyrisch over het gebodene en schreef dat hij Orelia nooit gevoelvoller hoorde zingen dan hij deze middag 'Van eene Koningsvrouw' zong, en dat hij nooit schoner voordracht hoorde, nooit gelukkiger ook geïntoneerd dan mevrouw Van Eysden-Vink haar 'Hulde aan de Koningin Emma' voordroeg. Hoe zij het heeft gekund op de woorden van het Sinterklaasrijm dat Wilhelmina Besier voor de gelegenheid gemaakt had, blijft een raadsel⁶⁸).

Dan had de rede die minister dr. J. Th. de Visser op 9 januari 1929 bij haar vijftigjarig jubileum in de Zuiderkerk tijdens een plechtige herdenkingsdienst heeft gehouden heel wat meer inhoud. Deze oud-predikant van Hervormd Rotterdam noemde haar één van de beste vrouwen uit het Huis Oranje, waardeerde ook dat zij zich een nieuw levensterrein had geschapen, toen haar dochter de troon had bestegen. Hij achtte het een kunst om als men de hoogste plaats heeft bekleed, niet te vervallen in ledigheid en kribbigheid. Hij dacht haar een vérstrekkende invloed toe: 'Als ... de revolutie in Nederland geen wortel heeft kunnen schieten, maar verdwenen is gelijk zij gekomen was, dan is dat voor een groot deel te danken aan het ongerept Christelijk leven van deze vrouw'⁶⁹).

Dit brengt ons op die belangrijke gebeurtenis uit november 1918, toen de revolutie vanuit Rotterdam over ons land scheen te zullen slaan. Maar het werd de revolutie die niet doorging, al was het grootste deel van ons volk wel hevig geschrokken. Het was ook het enige moment dat het tussen koningin Emma en Rotterdam fout dreigde te gaan. De koninklijke familie nam op 27 november ontroerd de huldiging van de Rotterdamse bevolking in ontvangst. Op die dag hebben koningin Wilhelmina, prinses Juliana en ook de zestigjarige koningin-moeder gedurende tweeënehalf uur het bordes van het Raadhuis aan de Kaasmarkt niet verlaten. Prins Hendrik was te ongedurig geweest om het zo lang vol te houden. In die tijd marcheerden er zo'n 160 verenigingen aan het Stadhuis voorbij⁷⁰). Het was een ontroerende loyaliteitsverklaring aan het staatshoofd en haar huis. Ook in Rotterdam werd, evenals dat in

Den Haag en Amsterdam was gebeurd, het toneelstuk van het afspannen van de paarden van het koninklijke rijtuig opgevoerd. De autoriteiten hadden het met het oog op de vele grachten en havens te gevaarlijk gevonden, maar toen de initiatiefnemers van de Landstorm het aan de koningin zelf vroegen, had die er geen bezwaar tegen gehad⁷¹).

Tot aan het laatst van haar leven bijna is Emma bezoeken aan Rotterdam blijven brengen. Het ene jaar bezocht ze de Nenijs toetouwing, het andere jaar de Voorjaarsbloemententoonstelling Primavera, waarvan zij beschermvrouwe was. Eén keer samen met haar kleindochter Juliana. En altijd waren er aanhankelijkheidsbetuigingen. Groot was dan ook de verslagenheid toen zij op 20 maart 1934 te 's Gravenhage overleed. De kranten stonden er dagenlang vol van. Kerkdiensten, bijzondere raadsvergaderingen en herdenkingsbijeenkomsten in scholen en rechtbanken werden belegd, de radio werd behalve voor het verslaan van de plechtigheden van de bijzetting in het familiegraf te Delft op die 27ste maart geheel stil gezet. Een geliefde figuur was aan de samenleving ontvallen.

Met koningin Emma heeft Rotterdam inderdaad een niet onbetekenende band gehad. Kleine tekenen getuigen daar nog van. In de eerste plaats de Regentessebrug, waarvan burgemeester s'Jacob bij de opening op 9 juni 1899 optimistisch zei dat die nog eeuwen later van haar roem zou getuigen. Dan is er het in 1890 door de bouwmaatschappij 'Westzeedijk' gebouwde, naar haar vernoemde Koningin Emmaplein, 'Rijkeluishofje', zoals het lang in de volksmond heeft geheten. In Kralingen bij Park Rozenburg herinnert nog de Waldeck-Pyrmontlaan aan haar. En in het Stadhuis aan de Coolsingel, dat zij zelf een geschilderd portret van haar overleden echtgenoot schonk, hangt haar portret naast die van onze andere koninginnen in de kamer van Burgemeester en Wethouders.

Wat denkt U ervan Rotterdammers, om ter gelegenheid van de herdenking in 1998 van het aflopen van het regentschap (en de inhuldiging van koningin Wilhelmina) honderd jaar geleden een bescheiden monument op te richten, bijvoorbeeld bij het nieuwe Sophia Kinderziekenhuis, bij de Ammanstichting, of wie weet ergens op de Kop van Zuid, dat blijvend herinnert aan de koningin-regentes, de vorstin die Rotterdam mooi vond?

NOTEN

- 1) De verloving had op 30 september plaats gehad.
- 2) Zij was door de koning verheven tot comtesse d'Ambroise.
- 3) namelijk stadhouder Willem IV; diens dochter Wilhelmina Carolina was de overgrootmoeder van Emma's moeder.
- 4) E.van Heuven-van Nes, 'Emma's jeugd en huwelijk', in: *Wij zijn er nog. Het regentschap van koningin Emma 1890-1898*; tentoonstellingscatalogus Rijksmuseum Paleis Het Loo 1989, 14.
- 5) Kroonprins Willem stierf 11 juni 1879, prins Alexander stierf 21 juni 1884. Prins Frederik, geboren 1797, was de broer van koning Willem II, hij stierf 8 september 1881.
- 6) *Feestnommer van de Rotterdamsche Courant t.g.v. den 70sten verjaardag van Z.M. onze geëerbiedigden koning Willem III op 19 februari 1887*, gedateerd 17 februari 1887.
- 7) als noot 4, 18.
- 8) W. de Bruijn, *De geschiedenis van het Korps Koninklijke Scherp-schutters gevormd uit de Vereeniging tot bevordering van 's lands weerbaarheid te Rotterdam* (Rotterdam 1907), 17.
- 9) De benoeming van dr. Van Koetsveld is gedateerd 11 oktober 1878.
- 10) A.J. Onstenk, 'Ik behoor bij mezelf'. *Cornelis Elisa van Koetsveld 1807-1893* (Assen 1973), 128.
- 11) Ds. J.C.Sikkel, die haar een bank in de Haagse Gereformeerde kerk aanbood, ontving een beleefde afwijzing. Dit vermeldt P.L.Schram in 'Bij de gratie Gods', in: C.A.Tamse red., *Koningin Emma. Opstellen over haar regentschap en voogdij* (Baarn 1990), 134. (Dit werk hieronder aan te halen als: *Koningin Emma. Opstellen*, red. Tamse).
- 12) als noot 10, 132.
- 13) ter gelegenheid van de verjaardag van prinses Wilhelmina op 31 augustus 1887.
- 14) R.A.D Renting, *Oranje & Rotterdam* (Rotterdam 1987), 29-30.
- 15) M.E.Verburg, 'Koningin Emma als regentes', in: *Koningin Emma. Opstellen*, red. Tamse, 218.
- 16) in zijn proefschrift: *In vorm gegoten. Het Rotterdamsch Nieuwsblad in de negentiende eeuw* (Leiden 1960), 190.
- 17) als noot 16, 192.
- 18) 1e jaargang nummer 16 , d.d. 15 mei 1891.
- 19) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 1 juni 1891.
- 20) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 26 september 1899.
- 21) W.van Itallie-van Embden, 'Op audiëntie bij H.M. de Koningin-Moeder', in: *N.R.C.* 9 januari 1929.
- 22) H.J.Scheffer, *Willem Smalt. Kruidig chroniqueur*, Kleine reeks van het Hist. Gen. 'Roterodamum' nr. 19 (Rotterdam-Den Haag 1963).
- 23) *Abraham Prikkie's op- en aanmerkingen*, jg. 1 nr. 18, 31 mei 1891, 70.

- 24) idem jg. 1 nr. 19, 7 juni 1891, 74.
- 25) als noot 24.
- 26) Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen* (Amsterdam 1959).
- 27) *Abraham Prikkie's ...*, jg. 1 nr. 34, 20 september 1891, 134.
- 28) De tekeningen in dit blad waren het werk van H.J.C.Linse. Ze waren geestig en zelden ontluisterend, hoewel er enige notoir anti-semitische prenten bij zijn.
- 29) GAR, Archief der Sub-Commissie te Rotterdam tot het aanbieden van een nationaal huldeblijk aan H.M. de Koningin-Regentes, in: *Memorabilia* 44.
- 30) GAR, Archief van de Provinciale Commissie van Zuid-Holland tot het aanbieden van een nationaal huldeblijk aan H.M. de Koningin-Regentes, in: *Memorabilia* 45.
- 31) De achterzijde draagt het randschrift: Eerste bezoek van Neerlands Koninginnen aan Groningen. Juni 1892.
- 32) als noot 23.
- 33) J.R.Arnold, *De Koningin te Rotterdam*. Feestcantate met geïllustreerd voorwoord ter herinnering aan het bezoek van koningin Wilhelmina in 1891 aan Rotterdam (Rotterdam 1899).
- 34) E.Roelofsz, 'In de Boompjes', in: *De Boompjes*. Een bundel ..., onder redactie van E.Meeldijk (Schiedam 1979) 29-30, en *Rotterdamsch Nieuwsblad* 6 juli 1891.
- 35) De data waarop koningin Emma Rotterdam bezocht zijn: 30 mei 1891 (samen met Wilhelmina), 3 juli 1891 (samen met keizer Wilhelm II, de keizerin en koningin Wilhelmina), 9 juni 1899 en 25 september 1899 (samen met koningin Wilhelmina), 27 april 1904, 4 mei 1905, 13 april 1907, 30 september 1909, 19 mei 1915, 27 november 1918 (samen met koningin Wilhelmina, prins Hendrik en prinses Juliana), 25 mei 1921, 12 november 1923, 25 april 1925, ? maart 1927, 17 juli 1928, 25 april 1929, 26 april 1930 en 18 april 1931 (samen met prinses Juliana).
- 36) GAR, Arch. Memorabilia 59.
- 37) een creatie van architect Henri Evers en de beeldhouwer S.Miedema.
- 38) Hier werd de in noot 33 genoemde feestcantate ten gehore gebracht. *Rotterdamsch Nieuwsblad* 10 juni 1899.
- 39) *De Koningin-Moeder 1879-1929*. Gedenkboek ter herinnering aan den zeventigsten verjaardag en het vijftigjarig Nederlandschap van Hare Majesteit, onder redactie van J.Th. de Visser e.a. (Leiden 1928).
- 40) *Koningin Emma. Opstellen*, red. Tamse.
- 41) P.Th.F.M.Boekholt, 'Emma en de opvoeding van Wilhelmina', in: *Koningin Emma. Opstellen*, red. Tamse, 22-54.
- 42) M.E.Verburg, 'Koningin Emma als regentes', in: *Koningin Emma. Opstellen*, red. Tamse, 196-221. Dezelfde auteur uitvoeriger: *Koningin Emma, Regentes van het koninkrijk* (Baarn 1989).
- 43) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 1 juni 1891. 'Wie van den tweede Koopstad des Rijks een juisten indruk wil krijgen, hij nadert haar van de

rivierzijde, geen twijfel of de verkregen indruk zal een gunstige zijn: Rotterdam is op zijn havenwerken fier en 't heeft er alle recht toe. Zijn trotse handelsinrichtingen, zijn degelijke koopmanshuizen, zijn schoone en uit ruime beurs bekostigde havenwerken vertoonen zich van de rivierzijde gezien op zijn gunstigst.'

44) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 26 september 1899, eerste blad.

45) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 30 september 1909.

46) *De Maasbode* 6 mei 1905. 'Na nog eenige woorden met den burgemeester en de verdere autoriteiten te hebben gesproken, dankte H.M. voor de prachtige ontvangst, waarna Zij het salon: ijtug, dat aan den gewoonen trein was gehaakt, besteed. Alvorens de trein zich in beweging zette, verscheen H.M. weder op het balcon, en zeide tot den burgemeester: "Ik vind Rotterdam mooi. Nogmaals mijn besten dank". Toen floot de locomotief en zette de trein zich in beweging.'

47) respectievelijk op 25 april 1925 en 17 juli 1928, zie *Rotterdamsch Nieuwsblad* 27 april 1925 en 17 juli 1928.

48) op 30 mei 1891. *Rotterdamsch Nieuwsblad* 1 juni 1891, tweede blad.

49) op 13 april 1907. *Rotterdamsch Nieuwsblad* 15 april 1907, vijfde blad. In 1949 zou er in dezelfde Rotterdamsche Kunstkring een tentoonstelling gehouden worden van schilderwerk van ex-koningin Wilhelmina.

50) zie noot 21. Dit citaat aangehaald uit: L.J. van der Klooster, 'Onze belangstelling was levendig', in: *Koningin Emma. Opstellen*, red. Tamse, 55.

51) L.J. van der Klooster (zie noot 50), 66. Rochussen stierf in 1894 op 80-jarige leeftijd.

52) Deze bevinden zich in de collecties van het GAR.

53) geboren 1840 te Rotterdam en overleden 1929 te 's-Gravenhage.

54) op 9 juni 1899. *Rotterdamsch Nieuwsblad* 10 juni 1898.

55) W.A. Wagener, *Muziek aan de Maas* (Rotterdam 1968), 176.

56) op 12 november 1923, volgens Scheffers *Willem Smalt*, 11.

57) W.A. Wagener, *o.c.*, 188. Meer incidentele bezoeken aan schouwburgvoorstelling of concert in Rotterdam zouden misschien met behulp van de agenda's van koningin Emma te achterhalen zijn.

58) Hierover heeft H.Pors tijdens een reünie van de familievereniging Pors op 1 oktober 1988 te Rotterdam een mededeling gedaan onder de titel 'Koningin Emma ontmoet Neeltje Pors'; tekst in bibliotheek GAR, nr. XVI A 61.

59) Gemeentearchief Rotterdam: Archief Vereniging inrichting voor doofstommen-onderwijs, inv. nr. 175.

60) Overigens stemden de bevindingen van deze dokter E. Faber overeen met die van de eerder in Rotterdam geraadpleegde oogartsen vader en zoon J.H. en H.K. de Haas.

61) 'Emma, koningin der barmhartigheid', in: *Koningin Emma. Opstellen*, red. Tamse, 67-98.

62) B.Woelderink, 'Koninklijke weldadigheid in de negentiende eeuw, in het bijzonder getoetst aan koningin Emma', in: *Koningin Emma. Opstellen*, red. Tamse, 234.

63) Zie het opstel van M.J.van Lieburg, in: *Koningin Emma. Opstellen*, red. Tamse, 77 en 94 (aldaar noot 47).

64) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 12 juni 1899, tweede blad.

65) Zie het opstel van B. Woelderink (noot 62), blz 232.

66) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 5 mei 1905, tweede blad A.

67) B.Woelderink en M.Loonstra, *Het Koninklijk Huisarchief te 's Gravenhage* (Amsterdam-'s Gravenhage 1989).

68) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 28 april 1904, *Wereldkroniek* jg. 11 nr. 5, 30 april 1904, 72-74.

69) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 10 januari 1929.

70) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 30 november 1918, derde blad.

71) Volgens het verslag in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* (zie noot 70): 'Al op 't Stadhuis kwamen mannen van den Vrijwilligen Landstorm kennis geven dat zij, evenals hun collega's in Den Haag en in Amsterdam de paarden van het Koninklijke rijtuig wenschten (af) te spannen. De stedelijke autoriteiten hadden er bezwaar tegen: in onze stad met nauwe straten in zoo'n ontzaglijke volte, was dat wel verantwoord? Maar baron Van Geen ging het de Koningin vragen en H.M. had er volstrekt geen bezwaar tegen. Dus stonden op 't Calandplein, toen daar de stoet kwam, de jongens al klaar met touwen en een paar koetsiers om gauw de paarden af te spannen en verder mee te voeren. Toen was 't in een oogenblik gedaan en de juichende lachende soldatenrijen liepen verrukt in de touwen voor 't Koninklijk rijtuig uit en voelden zich geducht onderscheiden. Van alle kanten werden zij toegejuicht, de brave kerels.'

*) Tekst van een lezing, gehouden op 24 januari 1991 voor het Historisch Genootschap Roterodamum.